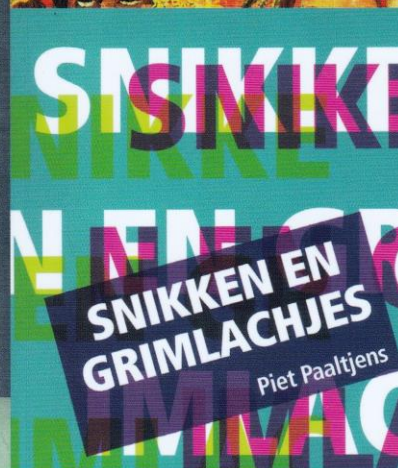
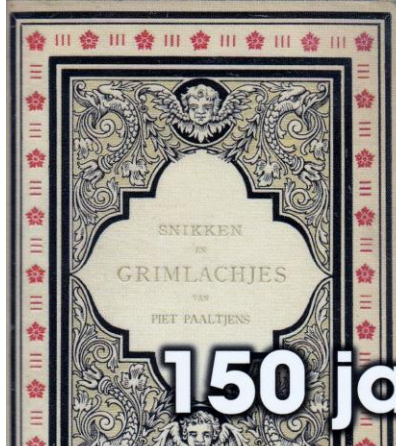

BOEKEN POST

WEET WAT JE LEEST

GRIMLACHJES
JAARGANG 25
NUMMER 150
ACADEMISCHE JULI/AUGUSTUS 2017
PIET PAALTJES
PRIJS € 7,50

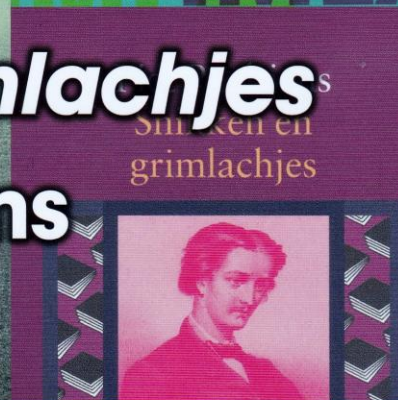
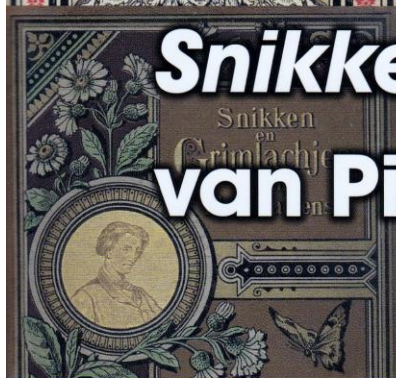
VIJFENTWINTIGSTE
150
JAARGANG

150 jaar

Paaltjes
Snikken en grimlachjes

Snikken en Grimlachjes van Piet Paaltjes

De doorbraak van
het pocketboek

Kunst van KNUST,
de Westland-jaren

Ton Kok en het
pakhuis van Pfann

+ een zomerse
boekenagenda

ISSN 0928-4230

Hoffmanns geïllustreerde kinderverhalen • 1867, een goed prentenjaar •
Luimige Kamerstukjes • Tijdschriften als historische bron • Suske
en Wiske krijgen een make-over • Een bijzonder Brits kerkboekje

Kunst van KNUST: de Westland-jaren

Het Nijmeegse kunstinitiatief KNUST ontstond aan het begin van de jaren tachtig en maakte naam met gestencilde uitgaven. Daarin werd een extraverte vormgeving gekoppeld aan vaak felgekleurde illustraties en opvallende teksten. KNUST bestaat nog steeds en haar kleurenstencilwerk is tegenwoordig toonaangevend in de wereld.

Vooraf vroege KNUST-uitgaven bevinden zich nationaal en internationaal in museale collecties, van het CODA Museum in Apeldoorn tot het MoMa in New York, en worden al sinds decennia verzameld door collectioneers van bijzonder drukwerk en kunstenaarsboeken.

Door Jack van der Weide en Alfred Boland

In februari 1981 vinden in Nijmegen de zogeheten Pierson-rellen plaats. Inzet is een aantal woningen in de Piersonstraat die plaats moeten maken voor een parkeergarage. Als uitloper van de rellen worden enkele bankgebouwen het doelwit van acties en vernielingen, waarbij onder meer een pand van de Westland-Utrecht Hypotheekbank gedeeltelijk uitbrandt. In dit pand op de hoek van de Sint Annastraat en de Groesbeekseweg vestigen zich begin 1982 enkele krakers, onder wie Jan Dirk de Wilde (1960) en Ania Rachmat (1960).

Stationcar

Ania Rachmat is in 1979 begonnen aan de Nijmeegse Tehatex-opleiding en houdt zich bezig met onder meer schilderen en houtsneden. Jan Dirk de Wilde is afkomstig uit Zutphen en is na een kleine omweg via Delft en Arnhem in Nijmegen terechtgekomen. In Delft is hij begonnen met het maken van het tijdschrift *Kultuur*, voornamelijk gevuld met door hemzelf getekende strips en spotprenten. Van *Kultuur* zullen tussen 1979 en

Jan Dirk de Wilde, ca. 1985. Foto: Ania Rachmat.

1981 vijf afleveringen verschijnen. In Nijmegen gaat hij verder met het maken van *zines*.

De naam KNUST stamt uit die tijd en is aanvankelijk geen acroniem – het gaat om de associaties met kunst, knus en knutselen. Op 2 november 1983 wordt KNUST om praktische redenen via de notaris een officiële stichting en krijgen de letters betekenis: Kulturele Nijmeegse Universele Stichting. Een historische gebeurtenis vindt in de loop van 1982 plaats. Een man met een stationcar belt aan bij De Westland en biedt een gebruikte Gestetner stencilmachine aan. De Wilde ziet na enige aarzeling toch mogelijkheden voor zijn tot dan toe geoffsette blaadjes. Stencilmachines moeten begin jaren tachtig steeds vaker plaats maken voor de eerste kopieerapparaten en worden massaal aan de straat gezet. De Wilde verzamelt een aantal machines en leert met enige hulp van buitenaf ze te gebruiken.

De kerngroep van KNUST is inmiddels begonnen zich te vormen. Rachmat heeft in De Westland gezelschap gekregen van haar vriend die eveneens een opleiding volgt aan de Tehatex, Erik Odijk (1957). Odijk houdt zich onder meer bezig met zeefdruk. Een geheel andere achtergrond heeft Ubu Lemereis (1962), die korte tijd de Vrije Hogeschool in Driebergen heeft bezocht en lid is geweest van enkele punkbandjes. Via Lemereis raakt ook diens schoolvriend Alfred Boland/Red Bol (1962) bij

Festivals

In november 1986 organiseren de bewoners en gebruikers van De Westland hun eerste festival, 'Woestland woekert'. Het aandeel van KNUST hierbij is aanzienlijk. Niet alleen zijn de leden betrokken bij verschillende optredens, performances en (natuurlijk) exposities, ook verzorgen en ontwerpen zij de posters, flyers en uitnodigingen. Daarbij zijn het met name de activiteiten en uitgaven van KNUST die de aantrekkingskracht van een bezoek aan De Westland uitmaken. Een tweede, kleiner festival volgt begin 1987, het derde een laatste festival vindt in oktober van datzelfde jaar plaats. Bewoners van De Westland die niet tot de kerngroep behoren, worden ingezet als tijdelijke leden van KNUST, waarbij het niet uitmaakt of iemand al dan niet een kunstzinnige achtergrond heeft.

V.l.n.r. Alfred Boland, Ubu Lemereis, Jan Dirk de Wilde voor De Westland, ca. 1985. Foto: Ania Rachmat.

KNUST betrokken. Net als De Wilde heeft hij een achtergrond van zelfgemaakte tijdschriften. Rachmat en Odijk volgen vanaf 1983 een opleiding aan de Academie voor beeldende kunsten Arnhem, Boland studeert al sinds 1982 aan de AKI (Akademie voor Kunst en Industrie) in Enschede.

Snabignieg

De eerste KNUST-publicatie vanuit De Westland is het tijdschrift *Afgrijs*. Het eerste nummer is zestien pagina's dik, inclusief het omslag, en wordt gemaakt door De Wilde, Rachmat en Lemereis. Duidelijk is al het verschil in stijl: de striptekeningen van De Wilde, de iets klassieker pagina's van Rachmat en de door

Afgrijs no. 1 (1983).

geen enkele achtergrond gehinderde, enigszins dadaïstische bijdragen van Lemereis. Vooral de gedeelde stenciltechniek (dan nog slechts in rood en zwart) maakt het blad echter tot een eenheid. Vanaf nummer 2 gaat Boland naast De Wilde en Lemereis een centrale rol spelen bij *Afgrijs* en worden vrienden en bekenden gevraagd om mee te doen. Uitgangspunt is dat in principe geen enkele bijdrage zal worden geweigerd. Inmiddels verschijnen er ook nieuwe personen die belangrijke zullen worden binnen KNUST. Irun S./Tasjef/Jeroen Scheifes (1957) wordt gescout in een ander kraakpand in Nijmegen. Scheifes was in de periode 1979-1982 een regelmatige bijdrager aan de *Nijmeegse Kraakkrant*, heeft literaire aspiraties en omdat er behoefte is aan een tekstschrijver proberen De Wilde en Lemereis hem over te halen om met hen mee te gaan doen – met succes. Doro Krol (1963) komt in aanraking met KNUST via een vriendin die in De Westland woont. Krol is eveneens afkomstig van de kunstacademie in Arnhem, is daarnaast organisatorisch van vele markten thuis en heeft een speciale belangstelling voor geiten. Scheifes gaat vanaf nummer 3 meedoen aan *Afgrijs*, Krol komt binnen bij nummer 7. Naast *Afgrijs* maken de KNUST-leden, alleen of als duo, ook andere uitgaven. Boland en Lemereis zijn verantwoordelijk voor *Nord es mort* (1986), waarbij de een de illustraties van de ander van teksten voorziet en vice versa. De beoogde opvolger *Süd ist süß* blijft steken in een idee. De eerste publicatie van Scheifes bij KNUST is *Dame Bol* (1984), een bundel met poëzie die verwantschap vertoont met het werk van Paul van Ostaïjen en Theo van Doesburg. Lange tijd is ook zijn roman *Charges* een aangekondigde KNUST-uitgave, maar het boek zal uiteindelijk in 1990 verschijnen bij de meer reguliere uitgeverij In de Knipscheer. Krol debuteert binnen KNUST met *Buchje Snabignieg* (1986),

De naam KNUST stamt uit die tijd en is aanvankelijk geen acroniem – het gaat om de associaties met kunst, knus en knutselen

een boekje met tekeningen en teksten in een eigen taal die voortkomt uit haar dyslexie. Het zal een relatieve bestseller worden en beleeft drie drukken.

Odijk en Rachmat treden onder de namen Untreu en Solange naar buiten met de uitgaven *Herbstblüte* (1986) en *Frühlingsmübe* (1987), die beide vergezeld gaan van cassettes met muziek van de band Mekanik Kommando. MK-voorman Peter van Vliet (Scar) is verantwoordelijk voor de bijbehorende teksten. Het productiefst is Jan Dirk de Wilde, die een stroom individueel werk aflevert met titels als *Crime pestionel* (1985), *Strips to the bone* (1986), *De supposeur* (1986), *Ansick ansich* (1986) en *De waarheid* (1987). Hij experimenteert met de mogelijkheden die de stencildruk hem biedt en zoekt naar nieuwe formaten en vouwmethoden.

Er wordt ook nog steeds gezamenlijk aan uitgaven gewerkt, zoals *Angelo Sax* (1986), een korte monografie over een fictieve Zwitserse kunstenaar. Odijk, Krol, De Wilde en Boland zijn verantwoordelijk voor het beeldende element, Scheifes levert de teksten. *Angelo Sax* verschijnt als bijlage bij het tweede nummer van het literaire tijdschrift *Tristan*. Rob van Erkelens (1962), de facto hoofdredacteur van *Tristan*, sluit zich aan bij KNUST en zet het tijdschrift daar voort als *Tzara* (1988), ondersteund door Boland. Een jaar later maakt hij samen met Odijk en Rachmat *Ogentroost*, dat de selectie bereikt voor het best verzorgde boek van 1989 volgens het Stedelijk Museum Amsterdam.

Inbrander

De stencildruk maakt de uitgaven van KNUST uniek. Met name De Wilde is voortdurend op zoek naar de grenzen van de techniek. Waar stencilen traditioneel vooral bekend is van de reproductie van geschreven (eigenlijk: getypte) teksten, worden

De Westland. Foto: Alfred Boland.

Medieval (1989).

binnen KNUST de mogelijkheden op het gebied van beeld geëxploreerd. Basis vormt in alle gevallen een moedervel, dat bestaat uit een laag was op een tweede laag die inkt doorlaat. Dit laatste proces is te sturen door het verwijderen van de was: met een schrijfmachine (zonder lint), door te krassen in de waslaag of met een inbrand-techniek. Het moedervel spant men vervolgens op een trommel met inktrollen. Elke keer dat de trommel ronddraait wordt er een afdruk op papier gemaakt.

Een eerste stap die KNUST zet, is het gebruiken van aparte stencilmachines voor de verschillende kleuren. De aanleiding is tamelijk prozaïsch: door één kleur per machine te gebruiken is het niet nodig deze voor elke kleurgang zorgvuldig schoon te maken. Meteen ontstaat echter ook een probleem, omdat het nogal wat moeite kost om de verschillende kleurgangen goed op elkaar aan te laten sluiten. Dit is ook de reden dat twee nummers van een vroege KNUST-uitgave nooit volledig identiek zijn en dat in een boek of blad sommige lijnen niet helemaal aansluiten op de kleurvlakken. Bij het samenstellen ervan ('rapen') kan het zijn dat er van een bepaald blad geen volledig gelukte exemplaren meer zijn en dat met lichte misdrukken genoeg moet worden genomen. De grote stapels misdrukken die de vloeren bezaaien krijgen later een tweede leven als alternatief behang in De Westland.

De Gestetner-machines bieden de optie van kleurexperimenten, door verschillende kleuren inkt op een rol aan te brengen. De meer geavanceerde Roneo-machines kennen vervangbare trommels voor de afzonderlijke kleuren, waardoor de noodzaak van het gebruik van meerdere machines ophoudt. Combinaties van Gestetner en Roneo leveren weer nieuwe mogelijkheden. Al heel snel na het arriveren van het eerste stencilmachine wordt duidelijk dat voor het reproduceren van beelden een inbrander (*electrostencil machine*) van essentieel belang is. Ook deze wordt daarom aangeschaft. De inbrander scant het origineel dat op een ronddraaiende trommel ligt en reproduceert het door middel van een elektrische vonk op een moedervel. Het is een uiterst traag proces waarbij ozon vrijkomt – het stinkt. Door kleurenfilters te gebruiken kunnen specifieke delen van een afbeelding worden gescand, die later weer worden samengevoegd door middel van de verschillende kleurgangen.

Omdat stencilmachines in de jaren tachtig in snel tempo het veld moesten ruimen voor kopieerapparaten, was het niet denk-

beeldig dat zaken als moedervellen en stencilinkt schaars zouden worden. Hamsteren wordt daardoor een tweede natuur van de KNUST-leden en het komt voor dat men partijen inkt gaat ophalen van een kleur die niet binnen afzienbare tijd gebruikt zal worden. Een van de grootste angstbeelden is dat de inbrander het begeeft en dat het niet mogelijk is een vervangend exemplaar te vinden. Een aangeboden hectografeermachine wordt in dank aanvaard, ook al weet niemand wat de functie ervan is. De machine blijft ongebruikt.

Extrapool

In 1987 is er sprake van een mogelijke legalisering van De Westland als woon-werkpand. Aanvankelijk lijken de onderhandelingen met de gemeente hoopvol, ook omdat erkende kunstenaars en ontwerpers als Ed van Teeseling en Karel Martens bereid zijn het artistieke belang van KNUST te onderschrijven. KNUST publiceert *Westland[ge]bode*, waarin de oogst van de afgelopen jaren en de projecten die op touw staan nog eens op een rijtje worden gezet, en waarin ook plaats is voor een presentatie van de eveneens vanuit De Westland opererende stichting Tempel. Tempel is, in eigen woorden, "een kulturele stichting met als belangrijkste doelstelling: het bevorderen van kulturele activiteiten op audiovisueel gebied. De stichting tracht haar doel te bereiken door het exploiteren van een geluidsstudio, het uitbrengen van platen, kassettes, video's en het organiseren van konserten en voorstellingen." KNUST is verantwoordelijk voor de huisstijl van Tempel en ontwerpt onder meer de platenhoezen. De onderhandelingen met de gemeente mogen echter niet baten en KNUST en Tempel dienen De Westland eind 1987 te verlaten. Een factor bij dit besluit is het uitbundig beschilderde uiterlijk van het pand, dat niet iedereen kan bekoren. Door de ligging is het bijvoorbeeld prominent in beeld bij de intocht van de Vierdaagse, die nationaal wordt uitgezonden. De bewoners van De Westland op de bovenverdieping mogen nog vijftien jaar blijven, maar op de begane grond en in de kelder moeten drukkerij, ateliers en studio naar elders verhuizen. Uit deze periode stamt de documentaire *De Westland – 6 jaar welstand in Nijmegen* van Roeland van Gent, waarin een aantal KNUST-leden sprekend te zien is. Ook raadsleden, sympathisanten en tegenstanders komen aan het woord. De documentaire eindigt met beelden van de ontruiming van De Westland waarbij De Wilde, Boland, Rachmat en Krol ontdaan toekijken, vooral als de gevel onmiddellijk bruin wordt overgeschilderd.

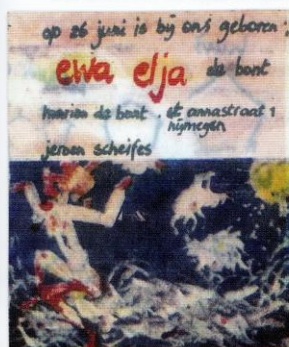
KNUST vindt tijdelijk onderdak bij de geestverwanten van het kraakpand De Paraplufabriek aan de nabijgelegen Van Oldenbarneveltstraat. Het zoeken is naar een nieuw, legaal onderkomen met ruimte voor ateliers, de drukkerij en de studio van Tempel. In de Tweede Walstraat stuit men na enige tijd op een geschikt pand, waar op de benedenverdieping een winkel in groente en fruit gevestigd was en op de drie verdiepingen daarboven naaiateliers. Met steun van Woningbouwvereniging Gelderland en zonder tegenwerking van de gemeente kan het pand worden aangekocht. Als Tempel zich terugtrekt, moeten enkele nieuwe huurders het ontstane financiële gat dichten.

Een van die huurders is Joyce Guley (1967), die zich tot een van de drijvende krachten achter de tot Extrapool omgedoopte locatie zal ontwikkelen. Het pand wordt aan een grondige renovatie onderworpen, onder architectuur van Gèke de Wilde (broer van Jan Dirk), die eerder samen met Peter Blomjous al een haalbaarheidsonderzoek voor De Westland had uitgevoerd. Ateliers zijn er voor Krol, Boland, Odijk en Rachmat, al zullen die laatste twee Extrapool na korte tijd weer verlaten. De Wilde en (na enige tijd) Guley beheren de drukkerij, Boland gaat zich op vormgeving toeleggen. Lemereis heeft zich al eerder teruggetrokken, Van Erkelens en Scheifes verdwijnen met stille trom.

Geboortekaartje

De KNUST-uitgaven uit de Westland-jaren werden met name in Nijmegen en Amsterdam verkocht, bij zaken waarvan men wist of vermoedde dat die positief tegenover het initiatief zouden staan. In Nijmegen had KNUST afzetpunten bij boekhandel De Oude Mol, bij vrouwenboekhandel De Feeks en iets later ook bij antiquariaat Verzameld Werk van Berend Immink en Han Rouwenhorst. Immink: "Op 1 maart 1986 gingen we open. Vrij kort daarna kwam Jan Dirk de Wilde vragen of ze bij ons hun uitgaven mochten verkopen. Dat deden wel meer mensen dus dat was prima. We hadden voorin de winkel van die glazen vitrines en daar hebben we het altijd neergelegd.

Ik zag meteen: dit is leuk! Vooral het anarchistische ervan, begrippen als 'boek' of 'tijdschrift' waren af en toe ver te zoeken. Het was vanaf het begin duidelijk dat het ervaringsdingetjes waren: je moest bladeren, omvouwen, het op z'n kop houden, dingen openvouwen die er weer in zaten. En dan die wascolucht van de stencilinkt als je ze opende! Verder gewoon hele leuke tekeningetjes, er zat ook een beetje recalcitrantie in, maatschappijkritiek, maar heel speels, meer dan alleen maar dogmatiek. Wat mij opviel was dat sommige klanten het meteen ook al kochten en zelfs kwamen vragen: is er al iets nieuws? Maar ja, die prijzen! Twee vijftig, drie vijftig – dat vonden wij helemaal niks. We hebben toen tegen Jan Dirk gezegd: kunnen we daar niet tien keer zo veel van maken? Maar daar wilde hij niets van weten."

Geboortekaartje Ewa de Bont.

Het ging KNUST inderdaad bepaald niet om financieel gewin. Henk van der Does van de Island International Bookstore in Amsterdam: "Ergens in 1983 of 1984 stapte een duo punks de winkel binnen met een koffer: ze hadden wat boekjes gemaakt en of we interesse hadden. Ik zag meteen dat het zeer kundig in elkaar geknutselde boekjes waren met gekke vormgeving. Niet even makkelijk tot je te nemen,

je moest er echt voor gaan zitten. En dan waren de verkoopprijzen belachelijk laag, ook een goed verkoopargument. Voor twee of drie gulden kon ik een verzamelaar makkelijk een KNUST-uitgave aanraden, voor dat bedrag namen ze die wel mee en sommige vonden het zelfs zo leuk dat ze er speciaal om vroegen. Dus de eerste voorraad was snel op en bij een volgend bezoek kocht ik hun koffer vrijwel leeg."

Verzamelaar Hans Kaaijk kwam in aanraking met KNUST via de burens van De Westland aan de Groesbeekseweg. "Ik kwam met enige regelmaat bij dit oudere echtpaar omdat mijn tante er als huishoudster en gezelschapsdame woonde. Op een dag lag er een geboortekaartje op tafel van de burens van het Westlandpand. Het kaartje viel op door zijn vrolijke kleuren en tegendraadse vormgeving. Toen ik daarna bij boekhandel De Oude Mol een nummer van *Afgrijs* zag liggen, heb ik dat meteen gekocht. En omdat ik een aartsverzamelaar ben kon het niet bij dit ene boekje blijven en volgden er meer en meer. Ik ben zelf nooit bij De Westland binnen geweest. Dat was een te gesloten bastion, ik wist niet goed hoe ik daarmee om moest gaan. Ik moet bekennen dat ik ook menig affiche van de muur gehaald heb. Het werk van KNUST fascineerde mij: het tegendraadse en kritische, het kleurige, het geheimzinnige, het absurde en vooral het vrolijke creatieve. Misschien omdat het zo totaal het tegenovergestelde was van de sfeer van het onderwijs waar ik in zat."

Medeverzamelaar Gerrit Jan de Rook: "Ik leerde KNUST kennen kort nadat ze zich gevestigd hadden in de Tweede Walstraat, waarschijnlijk op een bezoek aan de antiquariaten in de belendende Van Welderenstraat. Omdat ook marginaal drukwerk tot mijn interesses hoort, en zeker het medium stencil waarmee ik ervaring had, was er sprake van liefde op het eerste gezicht. Dat werd mede in de hand gewerkt door Jan Dirks taalspel – 'de westerse beschaving' en 'de westerse beschaming' etc. – en de soms ingenieuze bindwijze die het openen niet belemmerde maar het weer tot de originele staat terugbrengen tot een heidens karwei maakte (om van de vuile vingers maar te zwijgen). Ik heb KNUST jarenlang enthousiast gevolgd maar op een gegeven moment steeg het toenemend aantal publicaties mij boven hoofd, portemonnee en plankruimte. Maar je kunt ook verliefd zijn zonder te consumeren ..."

Kent u KNUST? Help mee!

Alfred Boland en Jack van der Weide bereiden een boek en een tentoonstelling voor over KNUST en zouden graag in contact komen met personen die op de een of andere manier – als verzamelaar, handelaar, kunstenaar of wat dan ook – met KNUST te maken hebben gehad. Mailadres: jack.van.der.weide@hetnet.nl

Nord es mord (1986).